

Суспільно-географічні дослідження

УДК 502.131 (477.87)

Буличева Т.В., Буткалюк К.О.,

Гринюк Т.А., Харенко І.М.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В статті розглянуто еколого-економічні аспекти збалансованого розвитку Закарпатської області

Ключові слова: сталий розвиток, збалансований розвиток, соціально-економічний розвиток, людська діяльність, навколишнє середовище, екологізація

Постановка проблеми. У добу різноманітних природних та техногенних катастроф, згубної людської діяльності, яка має вплив на природне середовище, важливою є тема екологізації практично всіх галузей господарського комплексу. Особливе значення дана проблематика має для розвитку суспільно-географічних досліджень в контексті сучасного розуміння збалансованого розвитку території. На сучасному етапі розвитку суспільства вкрай важливим аспектом є дослідження раціональної організації навколишнього середовища – міст, міських та сільських поселень, промислових, сільськогосподарських, природоохоронних та інших зон в широкому їх різноманітті та поєднанні.

Передісторія досліджуваної проблематики нагадує про важливу глобальну подію, що позначилася на подальшому суспільному розвитку – Конференцію ООН з питань навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992р.), де було визначено стратегему та ухвалено відповідно низку документів. В них зафіксовані принципові положення щодо нової концепції розвитку людства в майбутньому, що отримала визначення збалансованого (сталого) розвитку (від англ. «sustainable development»). В основу даної концепції було покладено розуміння тісного взаємозв'язку екологічних, економічних та соціальних проблем розвитку людства та розуміння того, що їх вирішення можливе тільки на комплексній основі, з урахуванням інтересів розвитку природи і суспільства. Зміна взаємовідносин у системі «суспільство-природа» є необхідною і обов'язковою умовою забезпечення довготривалого розвитку людства та збереження життя.

Суспільно-географічні дослідження

Відповідно сталий розвиток – це парадигма існування, за якої забезпечується «такий характер використання людством ресурсів планети, який даючи змогу задовольняти потреби сьогодення, не підривав би потенційні можливості забезпечувати потреби наступних поколінь» [2].

Не зважаючи на численні наукові дискусії навколо даної концепції та визначень, збалансований розвиток розглядається як парадигма, як невідворотній принцип та дороговказ при дослідженні територій різних ієрархічних рівнів. Особливої уваги у форматі українських наукових інтересів та перспектив заслуговує сталий (збалансований) розвиток регіонів, одним з яких є Закарпатська область.

Забезпечення ефективного використання територіального ресурсу і в той же час збереження якісного середовища життєдіяльності людини є важливими умовами для стратегічного розвитку окремих регіонів та України в цілому. Проблема раціонального просторового поєднання в тріаді «природа-населення-господарство» вирішує також планування території на перспективу. В системі забезпечення збалансованого розвитку важливими є всі рівні – від глобального до локального. Проте, саме регіональний рівень досліджень має особливе значення як з позиції адміністративних важелів впливу так і в світлі системних механізмів забезпечення цілісності регіону (області) та поступального еколого-економічного розвитку території.

В сучасних умовах регіональні аспекти розвитку держави є, поряд з фактором її зовнішньоекономічної інтеграції однією з основ, на яких базуються всі механізми її переходу до збалансованого розвитку. Розширення можливостей регіонів щодо самостійного здійснення зовнішньоекономічної діяльності, в т.ч. – залучення іноземних інвестицій, є додатковим фактором, котрий, у разі його реалізації, може суттєво розширити потенційні можливості збалансованого розвитку держави. Саме регіональний рівень дає можливості найбільш точно визначити і відкоригувати межі (просторові, часові), масштаби і напрямки суспільно-природної взаємодії на території держави, виходячи з особливостей розвитку її природної і соціальної компонент. Збалансований розвиток на локальному рівні реалізується насамперед, в системі забезпечення збалансованості регіонів [2].

Закарпатська область є природною екосистемою у складі Карпатського регіону, що відзначається самобутністю не лише природи, а й особливостями економіко-географічного положення, транскордонними перевагами, високим ступенем транзитності території, унікальністю соціально-культурної

Суспільно-географічні дослідження

компоненти тощо. Становище, що склалося в економіці регіону свідчить про нерозвинений ринок праці (високий рівень безробіття), значні розшарування в стані матеріального добробуту та умов проживання населення. В той же час, при виборі пріоритетів галузей і сфер діяльності господарського комплексу Закарпаття за основні критерії їх функціонування можуть бути взяті: соціальна значимість всіх наявних видів ресурсів; унікальність рекреаційного потенціалу, що дасть змогу розвивати соціально орієнтовані напрями спеціалізації (рекреаційно-туристична галузь) на основі рекреаційних кластерів та територіально-рекреаційних систем (TRC); потреба поліпшення екологічного стану територій регіону на умовах попередження інфраструктурно-техногенних катастроф та запобігання природних стихійних лих, забезпечення природного відтворення території шляхом збереження біологічного різноманіття тощо. Така площина досліджень допоможе розкрити сучасну наукову проблематику еколого-економічного поступального розвитку Закарпатського регіону та його основних проблеми у форматі «sustainable development».

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Наукове обґрунтування нових принципів взаємовідносин суспільства і природи є предметом широких міждисциплінарних досліджень, а окремі аспекти сталого розвитку вивчаються різними науковими школами та напрямими. Більшість з наукових підходів, що досліджуються, одночасно здійснюються на засадах міжнародної координації та вченими різних спеціальностей що є представниками зарубіжних держав. На початковому етапі вкрай вагомими слід вважати дослідження Римського клубу, Міжнародного Інституту світового спостереження (90-ті роки ХХ ст.). Подібні дослідження здійснюються також за сприяння Світового Банку. В європейському середовищі вагомими є дослідження Міжнародного інституту системних досліджень, Європейського Агентства з навколишнього середовища, Стокгольмського інституту навколишнього середовища, інститутів академії наук країн СНД тощо.

Питання збалансованості розвитку територій різних ієрархічних рівнів вивчають такі заклади, як: Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут географії НАН України, Інститут проблем природокористування та екології НАНУ тощо [4].

Системним вивченням цих питань займались українські вчені-географи та економісти. Серед них: Волошин В.В., Герасимчук З.В., Голіков А.П., Горленко І.О., Гродзинський М.Д., Данилишин Б.М., Долішній М.І., Загородній

Суспільно-географічні дослідження

В.В., Лісовський С.А., Нудельман В.І., Олійник Я.Б., Паламарчук М.М., Пащенко В.М., Руденко Л.Г., Топчієв О.Г., Шищенко П.Г., Яценко Б.П., та інші.

Естетичні аспекти оцінки природної складової рекреаційних ресурсів детально розглянуто у роботах наукової школи В.С. Преображенського, публікаціях В.І. Преловського, І.Д. Родічкіна. Питання оцінки природних естетичних ресурсів та екологічних аспектів ландшафту представлені у литовського дослідника К.І. Ерінгіса. Естетичним та туристичним якість Українських Карпат та питанням екології присвячені праці Ж. Бучко, В. Гетьмана, І. Рожка, Г. Симочко та інших.

Метою дослідження є аналіз сучасних передумов збалансованого еколого-економічного розвитку регіону (Закарпатська область) та факторів, що їх зумовлюють і слугують основою розробки рекомендацій з переходу регіону до моделі збалансованого розвитку у форматі адміністративно-інституціональних змін та реформаційних процесів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Провідною ідеєю стратегії розвитку регіону є оптимізація природокористування, збереження рівноваги в еколого-економічних системах. В її основі є комплексна модель збалансованого природокористування, врахування специфічних особливостей кожного регіону.

Реалізація стратегічних планів має враховувати необхідність забезпечення сталого розвитку територій. Сталий розвиток - це соціально, економічно і екологічно збалансований розвиток господарського комплексу регіону із заданими параметрами в певних умовах протягом необхідного проміжку часу, що веде до гармонізації продуктивних сил та підвищення якості життя сучасного та наступного поколінь за умов збереження і поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища.

Для реалізації ідеї збалансованого розвитку у Закарпатті необхідно, щоб структура господарства, спеціалізація та розміщення галузей узгоджувались з наявними природними ресурсами і відтворювальним потенціалом навколишнього середовища.

Розвиток господарства області слід пов'язувати з комплексом сприятливих факторів. Найважливішими з них є:

- геополітичний: займаючи вигідне економіко-географічне положення, область є західними воротами України в Європу, що створює сприятливі умови для її інтеграції в європейські структури;

Суспільно-географічні дослідження

- ресурсний потенціал (природно-кліматичний, мінерально-сировинний, трудовий), здатний забезпечити стабільний розвиток галузей спеціалізації господарського комплексу регіону;
- економічний: забезпечення позитивних структурних змін в економіці може стати важливою передумовою для поступового економічного зростання;
- транспортний: густа мережа залізниць та автошляхів забезпечує зв'язок економіки області з іншими регіонами України та сусідніми державами. Через територію Закарпаття проходять трансєвропейські нафто- та газопроводи;
- рекреаційний: область має потужний природно-рекреаційний потенціал для санаторно-курортного лікування та оздоровлення населення, який у майбутньому може перетворити рекреаційну сферу в одну з галузей спеціалізації регіону;
- екологічний: порівняно низький рівень антропогенного навантаження та виняткова екологічна роль Карпат у Європі сприяють позитивному іміджу області на міжнародній арені;
- історичний: відносно висока ринкова культура населення, обумовлена історичним минулим області створює передумови для швидких адаптацій до нових економічних умов господарювання.

Здійснюючи огляд сучасного ресурсного забезпечення економіки регіону, зазначимо, що область багата на різноманітні будівельні матеріали. Тут інтенсивно експлуатується біля 150 родовищ таких унікальних матеріалів, як доломіти, перліти, керамзити, мармурові вапняки, кольорові і білі туфи. Виявлено сім родовищ і вісім проявлень кольорових, благородних і рідкісних металів, великі поклади каолінів, цегляно-черепичної сировини, кілька родовищ високоякісної кам'яної солі. Відомі в Закарпатті понад 50 родовищ покладів бурого вугілля, горючих сланців і кілька родовищ природного газу. Берегівське, Виноградівське і Дубриничське родовища каолінів не мають аналогів у Європі. Їх сировина використовується при виготовленні фарфорового та фаянсового посуду, високоякісного паперу, різного роду фарб, особливої еластичної гуми, при виробництві спеціальної напівпровідникової сегнетоелектричної кераміки.

Область має поклади золотоносних руд у Мукачівському, Берегівському і Рахівському районах. Особливий інтерес нині викликають золотоносні руди Мужіївського родовища (Берегівський район). Загальні запаси золотоносної руди тут оцінюють величиною близько 200–210 млн. тонн. У кожній тонні руди знаходиться близько 5,5 грам чистого золота. Багата область і на поклади

Суспільно-географічні дослідження

поліметалів. Зокрема, значні запаси цинку, свинцю, міді, срібла відкриті біля сіл Ділове (Рахівський район), Бігані та Берегово (Берегівський район). Біля села Вишково (Хустський район) відкриті і розробляються значні поклади ртуті.

В Закарпатті є родовища залізних руд, які розміщені на значній площі від Ужгорода до Рахова. До найбільш відомих родовищ залізних руд відносяться Велико Бичківське, Кобилецько Полянське, Ділове, Костилівське (Рахівський район), Кольчинське, Шелестівське (Мукачівський район), Довжанське та Велико Раковецьке (Іршавський район), Середнявське і Антонівське (Ужгородський район). Руди цих родовищ містять понад 52% заліза. Їх можна добувати простим кар'єрним способом. Відкриті в області і поклади сірчаного колчедану, магнетиту, марганцю, молібдену, нікелю, кобальту, миш'яку, графітових руд, фосфоритів. Проте вказані родовища ще недостатньо розвідані і вивчені, а тому промислово не розробляються.

Головне матеріальне багатство Закарпаття – ліси, які відіграють важливу захисну, водоутворюючу і рекреаційну роль. Ці функції Карпатських лісів є важливими не лише для області, а й для України і Європи в цілому. Загальна площа лісового фонду складає 687 тис. га. Загальні запаси деревини оцінюються в 172 млн. куб. м., в тому числі близько 40 млн. куб. м. стиглих лісів. Надзвичайно багатий і продуктивний природний склад карпатських лісів: твердолистяні (62%) і хвойні (30%) породи – дуб, бук, ясен, граб, клен, смерека, піхта, береза – складають його основу. Унікальним у Європі є, для прикладу, є Угольсько-Широколужанський лісовий масив букових пралісів. У Чорногірському масиві законом охороняються унікальні для всього континенту праліси з бука, ялини, смереки, гірської сосни, зарості східноєвропейського рододендрону, родіоли рожевої, приворотня туркульського та інших екзотичних для Європи рослин.

Великим багатством області є понад 40 джерел мінеральних вод, які мають унікальні цілющі властивості і містять у своєму складі біологічно активні мікроелементи, велику кількість вуглекислоти, що дозволяє використовувати їх у бальнеології, як столові і лікувальні води. Промислово розробляється нині біля 40 джерел. З них щорічно освоєється майже 550 млн. літрів мінеральної води. Лікувальні властивості закарпатських мінеральних вод визначаються їх іонним складом, ступенем мінералізації та наявністю біологічно активних компонентів. В першу чергу – це вуглекислі, сульфідні, залізо-, миш'якомісткі, йодо-бромні, радонові, кремнієві води. Унікальними є

Суспільно-географічні дослідження

води, що містять у своєму складі біологічно активні концентрації заліза, марганцю, кобальту, нікелю, інших металів і використовуються для лікування різних захворювань органів та систем травлення, опорно-рухового апарату, серцево-судинної та нервової систем, нирок і печінки.

Земельний фонд Закарпатської області має найнижчі показники рівня сільськогосподарської освоєності, розораності, родючості ґрунтів. Частка сільськогосподарських угідь у загальній структурі земель становить біля 46%, орних земель – 31% (в Україні – відповідно 70 і 57%). Забезпеченість ріллею в 2,5 рази менша за середньо українську і становить 0,27 га на одного жителя.

Величина місцевого річкового стоку тут найвища в Україні. Водозабезпеченість одного жителя – 2,9 тис. м. куб./ рік (середній показник по Україні – 1 тис. м. куб./ рік на одного жителя) [8].

Невід’ємною складовою частиною розміщення і територіальної організації продуктивних сил Закарпаття є населення та його розселення. Станом на 1 січня 2015 року в області проживало 1,3 млн. осіб наявного населення, яке розселене в 609 поселеннях. Не зважаючи на недостатню господарську освоєність області, тут зосереджений значний людський та розселенський потенціал з середньою щільністю населення 97 осіб на м. кв., що на 24% більше за аналогічний показник по Україні. Завдяки прикордонному географічному положенню області її населення бере активну участь у міжнародних міграційних процесах, що має негативний вплив на розвиток розселення, хоча зменшує безробіття.

Для Закарпаття характерні значні загальні відмінності розселення населення, що впливають на збалансований розвиток продуктивних сил та територіальну структуру виробництва і розселення населення. Важливою особливістю територіальної структури розселення населення в Закарпатській області, що істотно впливатиме і в перспективі є гірський рельєф, який займає близько 80% території області. Більшість населених пунктів сконцентрована в межах Закарпатської низовини. У Карпатах переважає передгірсько-долинний тип сіл, які простягаються вузькими смугами по долинах рік на 8–10 км. Сільські поселення рідко піднімаються в гори вище 850 м. Вище у горах спостерігається хутірський тип розселення населення[5].

Закарпатська область – найменш урбанізований регіон України. В результаті економічної кризи, ринкової трансформації господарства та повільного подолання кризових явищ економічна та соціальна база міських поселень була значно розбалансована. Велику роль, також, відіграє процес

Суспільно-географічні дослідження

дезурбанізації, викликаний як міграцією міського населення у села, так і еміграцією міських мешканців за межі області. Зменшення міської людності негативно впливає на розвиток продуктивних сил області та вирішення актуальних соціальних проблем.

Сільське розселення населення Закарпатської області характеризується стабільністю поселенської мережі та кількістю сільських поселень. Тут збереглися позитивні демографічні тенденції, що полягають у перевищенні рівня народжуваності над смертністю.

Важливе значення для перспективного розвитку сільських поселень є поглиблення їх функцій. Якщо у рівнинній зоні переважають сільськогосподарські поселення, то у передгірській і гірській – лісогосподарські. Серед них незначна частина виконує рекреаційні функції, що іноді поєднується з художніми промислами. Успішно вирішувати проблему зайнятості населення допомагає сувенірна галузь – традиційні народні ремесла, які і нині розповсюджені в різних регіонах краю:

- вишивання – Волосянка, В. Березний, Люта, Буштино, Бичків, Луги, В. Гієвці, Перечик, Туриця, Колочава, Ганичі;
- ткацтво – Волосянка, Синевір, Угля, Луги, В. Бичків, Туриця, Люта, Воловець, Келечин, Керецьки, Кушниця, Лалово;
- в'язання – Лалово, Голятин, Кваси, Луги, Богдан, Ясиня, Чорна Тиса, Луг, Лазещина, Ганичі;
- кожум'яцтво – Чорна Тиса, Богдан, Луги, Лозещина, Ганичі;
- лозоплетіння – Іза, Ужгород, Вишково;
- бондарство – Лазещина, Богдан, Косівська Поляна, Усть-Чорна, Драгове, Довге;
- гончарство – Ужгород, Берегово, Текове, Корольове, Виноградів, Хуст, Вишкове, Іршава, Вільхівка;
- художня обробка металу – Вільхівка, Кобилецька Поляна, Корольове, Тересва, Хуст, Ужгород, Мукачево, Луг;
- художня обробка дерева – В. Березний, Порошкове, Перенчин, В. Бичків, Воловець, Жденеве, Міжгір'я, Вари, Берегово, Кольчино, Свалява, Ужгород, Мукачево, Луги, Чорна Тиса, Богдан, Рахів, Білин, Кваси, Драгове, Тячів, Ганичі, Усть-Чорна;
- художня обробка каменю – Мукачево, Іршава.

Суспільно-географічні дослідження

Значний працересурсний та мінерально-сировинний потенціал, багатство водних і лісових ресурсів, агрокліматичні умови створюють сприятливу ситуацію для розвитку господарського комплексу Закарпаття.

Основне навантаження на природне середовище області здійснюється промисловими галузями – хімічною, лісовою та деревообробною, будівельною індустрією. Потужний колись машинобудівний комплекс через низьку конкурентоспроможність, переважно складальний та комплектуючий тип виробництва і слабкі внутрішньо регіональні зв'язки виявився дуже вразливим щодо виживання в кризовий період. Спроба провести реструктуризацію економіки області без врахування вказаних чинників призвела до того, що в машинобудуванні, окремих галузях легкої промисловості випуск деяких видів продукції за останні роки зменшився в десятки разів. Нині з обсягами виробленої продукції та її вартісною величиною провідною галуззю області є харчова промисловість, яка виробляє понад третину продукції від загальних обсягів промислового виробництва.

Негативне значення для розвитку сільськогосподарського виробництва мають мала частка орних земель, слабка родючість ґрунтів, гірський рельєф. Основними галузями спеціалізації регіону є молочно-м'ясне скотарство, свинарство, полонинське вівчарство, виноградарство, тютюнництво.

Оцінюючи еколого-економічний стан господарського комплексу Закарпаття, слід відмітити:

- високий ступінь зношеності основних фондів, використання застарілих технологій та процесів на більшості виробництв, не конкурентоспроможність значної частини продукції області;
- важкий фінансовий стан майже половини підприємств області, їх орієнтація на давальницьку сировину, домінування виробництв незавершеної продукції;
- відсутність менеджменту у більшості акціонерних виробництв, застарілі підходи до територіальної організації господарського комплексу.

Незадовільний екологічний стан окремих компонентів природного середовища змушує часто приймати адміністративні рішення щодо закриття підприємств. Так, у 2007 році було припинено експлуатацію Мужіївського золото-поліметалічного родовища з вимогою встановлення мораторію на експлуатацію надр у мікрорегіоні Берегово – Мужієво – Квасово до проведення екологічного аудиту даного гірничорудного об'єкта, комплексного аналізу стану довкілля та усунення наслідків забруднення рудними відвалами та відходами, що містять важкі метали.

Суспільно-географічні дослідження

Через експлуатацію Солотвинського солерудника різко піднявся рівень підземних вод та розвинувся техногенний карст, що стало загрозою зсувів ґрунту для навколишніх будівель. У 2013 році Кабінетом Міністрів було прийнято рішення про закриття рудника та бальнеологічної лікарні.

Велику занепокоєність викликає забруднення ґрунтів області мінеральними добривами та пестицидами. Цьому значною мірою сприяє галузева спеціалізація сільського господарства, особливо з вирощування ранніх сортів ягід, овочів та фруктів. Певну дестабілізацію в економічну ситуацію вносить вирубка лісів.

Висока густина населення Закарпаття, малоземелля, наявність широкого видового складу природних ресурсів та унікальність рекреаційних ресурсів зумовлюють необхідність переосмислення існуючої системи господарювання, її еколого-економічних та соціальних наслідків.

Аналіз стану економіки Закарпатської області впродовж останніх років дає можливість зробити висновок, що одним з реальних шляхів до її збалансованого розвитку, підвищення рівня розвитку продуктивних сил є залучення інвестицій. Перший крок покращення інвестиційного клімату краю було здійснено завдяки прийняттю Законів України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності Закарпатської області» та «Про спеціальну економічну зону Закарпаття».

Метою створення спеціальної економічної зони «Закарпаття» є розробка та реалізація програми подальшого розвитку економіки у перехідний період до нових ринкових економічних відносин з урахуванням спеціальних особливостей краю, запровадження новітніх технологій, залучення інвестицій, сприяння розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, збільшення випуску високоякісних товарів та послуг, створення сучасної виробничої, транспортної та ринкової інфраструктури, створення нових робочих місць.

Пільги, надані «спеціальними» законами активізували інвестиційну діяльність області. Нині в Закарпатті функціонує 450 підприємств з прямими іноземними інвестиціями. За обсягами залучених інвестицій область у 2014 році займала 11 місце серед інших регіонів України, за обсягами на душу населення (113 дол. США) – шосте. Серед областей України, що входять до складу Карпатського Єврорегіону, Закарпатська область за обсягами інвестицій на душу населення знаходиться на першому місці.

Найбільші обсяги прямих іноземних інвестицій залучені з США – 23,5% від загального обсягу, Угорщини – 17,6%, Австрії – 15,5%, Німеччини – 11,5%,

Суспільно-географічні дослідження

Словаччини – 6,4% [8]. Пріоритетними для інвестування будуть залишатися лісопромисловий агропромисловий та туристсько-рекреаційний комплекси, легка промисловість, електроенергетика та інші галузі тісно пов'язані з життєвими потребами населення.

Туризм як одна з головних складових регіональної економіки, виконує функцію активізації соціально-економічного розвитку даного регіону. З'являються нові послуги і нові галузі, що працюють на обслуговування туристів і міського населення. Сучасний туризм пов'язаний майже зі всіма елементами функціонування регіональної і національної економіки. Він є важливим фактором підвищення зайнятості населення, розвитку виробництва та послуг, інфраструктури та комунікацій в регіонах.

У сучасних умовах потенціал ресурсів індустрії туризму має не менш важливе економічне значення, ніж потенціал сировинних ресурсів чи кваліфікованої робочої сили [2]. Туризм здатен підняти економіку окремих регіонів і країн на вищій щабель розвитку, навіть на міжнародний рівень. Проте туризм не може розвиватися без взаємодії з навколишнім середовищем. У межах туристичної діяльності неминуче відбувається зміна навколишнього середовища. При надмірному навантаженні на екосистеми він може стати причиною низки негативних екологічних, економічних, соціальних наслідків і навіть проблем. Туристичний бізнес має бути корисним навколишньому середовищу і, водночас, пріоритетним напрямом збалансованого еколого-економічного розвитку регіону.

Насправді туризм не може існувати без збереження цілісності природного середовища, тому що тільки первісна природа приваблює туристів і сприяє їх повноцінному відпочинку. Водночас, порушення екологічної рівноваги, руйнування чи забруднення унікальних природних об'єктів може призвести до зникнення такої перспективної галузі економіки.

Тому необхідним є еколого-економічний підхід до використання природних об'єктів та ресурсів, організація природно або екологічно орієнтованої туристичної діяльності. Ефективно організований туризм дає змогу контролювати туристичні навантаження на природні об'єкти і спроможний регулювати та усувати прояв негативних чинників його впливу на навколишнє природне середовище. Управління розвитком туризму та чітке планування може зменшити його негативну дію.

Закарпатський регіон України має свій особливий природно-ресурсний і в тому числі природно-рекреаційний потенціал. Проте за багатьма показниками

Суспільно-географічні дослідження

економічного, соціального та екологічного розвитку відноситься до зони можливого еколого-економічного ризику. За рівнем депресивності - до групи екологічно депресивних територій. Це повинно бути обов'язково враховано в концепції регіонального раціонального природокористування.

Досліджуваний регіон є транскордонним і межує з багатьма країнами Європи. Він багатий на природні рекреаційні та історико-культурні, мальовничі ландшафти чим і приваблює як вітчизняних, так і іноземних туристів.

Для покращення стану у туризмі і подальшого його розвитку велике значення має розробка та створення цілісної і економічно вигідної системи розвитку туризму. Особлива увага повинна надаватися екологічним та економічним механізмам регулювання. Державне регулювання економічної та соціальної політики Закарпатського регіону повинно забезпечити цілісність його господарського комплексу, створення відносно однакових умов життєдіяльності населення різних територій та підтримку найбільш депресивних з них. Пріоритетними завданнями забезпечення регіональної еколого-економічної безпеки є:

- формування ефективної економічної політики, яка повинна будуватися з урахуванням оцінки рівня можливості кожного регіону та протидіяти різним загрозам економічній безпеці;
- виявлення, моніторинг та прогнозування чинників, які впливають на стабілізацію економічної ситуації в регіоні;
- забезпечення партнерської участі в державних програмах з розвитку регіонів;
- забезпечення концентрації ресурсів на пріоритетних напрямках та створення умов для міжрегіональної кооперації і стратегічного партнерства влади, бізнесу та суспільних інститутів в межах інноваційної моделі розвитку регіону;
- пошук власних джерел розвитку;
- поновлення та розвиток науково-технічного потенціалу;
- пропаганда національної ідеї [5].

Одним з найбільш вдалих напрямів збалансованого розвитку Закарпаття та форм гармонійного співіснування людини й природи у процесі туристсько-рекреаційної діяльності є екотуризм. Він сприяє збереженню цілісності природного середовища, надходженню коштів до місцевих бюджетів та є важливим чинником екологічного виховання. Це робить екотуризм актуальним для Закарпаття. Запровадження екотуризму сприятиме збереженню природної та культурної спадщини та формуванню екологічної культури учасників

Суспільно-географічні дослідження

екотурів і місцевого населення, що залучається до сфери обслуговування екотуристів. Закарпатська область володіє одним з найбільших в Україні туристичним потенціалом. Тут на відносно невеликій території сконцентрована значна кількість об'єктів і пам'яток природи, історії, архітектури та культури. В області добре розвинена мережа природно-заповідного фонду, об'єкти якого є базовими для організації цього виду діяльності. Центрами розвитку й популяризації екотуризму є території природної спадщини: Карпатський біосферний заповідник, національні природні парки – Ужанський та Синевір, 43 заказники, 16 пам'яток природи, 7 заповідних урочищ, 1 парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва, 1 ботанічний сад Ужгородського національного університету [3].

До об'єктів культурної спадщини належать понад 700 пам'яток історії та культури, більше 100 пам'яток архітектури. Окремі з них мають більш ніж тисячолітню історію. Тому об'єктами туризму в області можуть бути і природні і культурні визначні місця, природно-антропогенні ландшафти, де традиційна культура складає єдине ціле з довкіллям.

Останніми роками зросла цікавість до етнокультурної спадщини, яка ще збереглася на Закарпатті. Найкращим втіленням етнічних традицій є організація свят та фестивалів. Зокрема, в м. Рахові щорічно відбувається етнічний фестиваль «Гуцульська бриндзя», музично-етнічний «Європа-центр», міжнародний гуцульський фестиваль. В селі Нижнє Селище Хустського району проводився фольклорно-етнографічний фестиваль «Селиська співанка», в смт. Міжгір'я – фестиваль солонини, а в селі Синевирська Поляна щорічним є фестиваль «На Синевір трембіти кличуть» В м. Мукачеве проходить фестиваль вина, а в селі Лазещина започатковано фестиваль ріпи. Актуальність екотуризму полягає ще й в тому, що він не суперечить традиційному побуту місцевого населення, а навіть стимулює його відродженню. Спонукає підтримувати й відновлювати етнокультурні традиції природокористування.

У Закарпатській області є досвід створення екотуристичних маршрутів та екологічних стежок. Найкраще розгорнута мережа еколого-освітніх та науково-пізнавальних маршрутів у Карпатському біосферному заповіднику. Найпопулярнішими є екомаршрути «На гору Говерла з Лазещини», «Кевелівськими пралісами на Петрос», «Буковими пралісами Великої Угольки», «На Соколине Бердо» [7].

В Ужанському природному національному парку найбільш відвідуються такі екомаршрути: «Чорні млаки», «село Кострино – гора Явірник», «село

Суспільно-географічні дослідження

Ставне – гора Черемха», «село Жорнава – урочище Парашинський, «Щербин – Ужоцький перевал» тощо[1]. Організація маршрутів екотуризму в Закарпатській області є найбільш оптимальним способом використання природно-заповідних територій для туризму й рекреації. Але цього можна досягнути за умови його наукового обґрунтування. Туристичний бізнес може зростати й надалі дуже високими темпами, якщо буде прийнято науково обґрунтовану еколого-економічну стратегію його розвитку. Ефективний економічний розвиток стає можливим внаслідок раціонального використання комплексу природно-ресурсного, людського та інноваційного потенціалу.

Висновки. Реалізація ідей збалансованого розвитку Закарпаття, на наш погляд, можлива за умов формування сучасних наукових засад еколого-економічної політики в Україні на основі розробки та прийняття державою системи політичних, економічних, юридичних законів, спрямованих на реальне використання природних ресурсів. Основними складовими такої політики мають бути:

- формування у населення необхідних переконань і практичних навичок активної життєвої позиції щодо раціонального використання, охорони і примноження природних багатств свого краю;
- стимулювання екологічно чистих і ресурсозберігаючих технологій;
- запровадження підприємництва, орієнтованого на сталий (збалансований) розвиток;
- створення умов для залучення населення для прийняття рішень з проблем розвитку територій;
- зміцнення міжнародного і регіонального співробітництва в справі захисту довкілля;
- створення системи безперервної економічної та екологічної освіти і виховання.

На основі запропонованих позицій можна сформулювати основні напрями збалансованого еколого-економічного розвитку Закарпаття:

- пріоритетний розвиток туристсько-рекреаційного комплексу, формування ринкової інфраструктури рекреаційного бізнесу та підвищення якості послуг;
- прискорений розвиток наукомістких інноваційних галузей;
- розв'язання проблеми працевидливості, яка має соціально-небезпечний характер;
- обмеження розвитку гірничодобувних галузей реальними потребами внутрішнього ринку та екологічною місткістю території;

Суспільно-географічні дослідження

➤ сприяння залученню регіону до будівництва трансєвропейських та глобальних транспортних телекомунікаційних систем.

Для досягнення поставленої мети важливим є створення оптимальної збалансованої моделі еколого-економічного природокористування в регіоні; розробка інвестиційно-інноваційної моделі регіонального розвитку з метою підвищення його конкурентоспроможності. Це дозволить істотно підвищити життєвий рівень населення, гарантувати збереження унікальної природи й створити найкращі умови життя для майбутніх поколінь, еколого-соціально-економічної ситуації в регіоні шляхом вирішення конфліктів інтересів між природокористувачами, подоланням економічної кризи, вирішенням екологічних, економічних і соціальних проблем.

Використана література:

1. Гетьман В. І. Екотуризм у національних парках Українських Карпат // Краєзнавство. Географія, Туризм. - 2005. – №29–30 (418–419). – С.37–47
2. Кудла Н.Є. Екологізація туристичної діяльності// Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції 15-16 квітня 2010 року „Географія та екологія: наука і освіта”, Умань, Україна. – Умань: 2010. – С. 134 – 135.
3. Леоненко В.Б, Стеценко М.П., Возний Ю.М. Додаток до атласу природно-заповідного фонду України. – К.: Київський університет, 2003. – 119 с.
4. Лісовський С.А. Суспільство і природа: баланс інтересів на теренах України. – К.: 2009. – 287 с.
5. Лояк Лілія. Механізми еколого-економічної безпеки розвитку туристичного регіону в системі інноваційних процесів. [Електронний ресурс] <http://nato.pu.if.ua/journal/2009-2/2009-2-25.pdf>
6. Регіональне розселення в Україні: стан і прогноз /Доценко А.І., Зінич В.Т., Великохатко О.Т. та ін... – К.:РВПС України НАН України, Вид-во «Фенікс», 2007. – 376 с.
7. CDr. Nature. Org.ua
8. www.rada.com.ua

Булычева Т.В., Буткалюк Е.Е, Гринюк Т.А., Харенко И.Н.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье рассмотрено эколого-экономические аспекты сбалансированного развития Закарпатской области.

Суспільно-географічні дослідження

Ключевые слова: устойчивое развитие, сбалансированное развитие, социально-экономическое развитие, человеческая деятельность, окружающая среда, экологизация

Bulycheva T., Buckaliyk K., Grinyuk T., Kharenko I.
National Pedagogical University Dragomanov

ECOLOGICAL AND ECONOMIC ASPECTS OF A SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TRANSCARPATHIA REGION

We consider ecological and economic aspects of sustainable development of the Transcarpathian region

Keywords: sustainable development, balanced development, economic and social development, human activity, environment, greening

УДК 502.131(477.87)

Буткалюк К.О.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ І ФОРМУВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Виявлено залежність формування ринку праці в регіоні від особливостей розселення населення та ступеня урбанізованості території.

Ключові слова: *регіон, ринок праці, регіональний ринок праці, зайнятість населення, розселення населення*

Постановка проблеми. При дослідженні проблем зайнятості населення та формування ринку праці мають бути враховані особливості господарського розвитку регіонів, їх участь у територіальному поділі праці, тенденції змін, що відбуваються в суспільстві. Формування ринку праці значно залежить і від особливостей розселення населення, ступеня урбанізованості території, розвитку населених пунктів, їх потенціалу, можливостей створення робочих місць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розселення населення, розвитку населених пунктів, їх потенціалу в науковій літературі суспільно-географічного характеру приділено багато уваги. Серед науковців, які зробили вагомий внесок у вивчення цієї проблеми, слід виділити праці